

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN

TOGOSULT-K

A PHILOSOPHIÁNAK

MINT KÜLÖN TUDOMÁNYNAK

MÍVELÉSE?

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

MOLNÁR ALADÁR

EGYETEMI TANÁR|

PEST,
EGGENSBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁROSNÁL
1868.

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN
JOGOSULTAK A
PHILOSOPHIÁNAK

MINT Külön

TUDOMÁNYNAK MÍVELÉSE?

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS
M O L N Á R A L A D Á R
LEVELEZŐ TAGTÓL

(Olvastatott az 1867. deczemb. 9-iki ülésen)

Mikor a tekinteted Akadémia a pusztá jó törekvést is méltatva levelező tagjai aurába omolt. ezt természetesen csak azért tévé, hogy gyámolítsa egyik gyenge munkását azon tudománynak, mely minden tudományágak alapjául, úgy szólva közös gyökeréről tekinthető, s irodalmunkban mégis annyira elhagyatott, hogy iskolai kézi könyveken kívül, alig mutathatunk föl e nőmben egy két önálló művet. Valóban, míg egyfelől arról panaszkodhatunk, hogy a magyar bölcső szett könyveknek nincs olvasó közönsége; másfelől mégis könyvárusainktól az idegen irodalmak o nemű termékei je lentékony szánni példányokban kelnek el. K tünemény egyik fő oka, kétségkívül bölcsészeti irodalmunk fejletlen voltában keresendő. Azonban midőn a tekintetes Akadémia megtisztelő s légtől ebb a jövődöben ha kiérdemelhető figyelméért hálás köszönetemet nyilvánítva, bölcsészeti osztályába be akarnék lépni; az utóbbi évek alatt az irodalomban több oldalról Itál látott nyilatkozatok folytán azon kérdés támad bennem: vájjon van-e itt még ma is reám és szaktársaimra szükség? Vájjon ha már philosophiával foglalkozó munkásokat is akart a tek. Akadémia kebelébe felvenni, nem az archaeologiai s történeti osztályba kellett volna-e bennünket sorozni? Más szövkak azon kezdtem töprenkedni, vájjon a tudomány mai állá-

sán van-e meg szükség reá, hogy a bölcsészétől, külön, önálló tudományképen műveljük, avagy az mint ilyen már az ol-
 nvült régiségek közé tartozik, s legfőlebb a tudomány törté-
 netében érdemes vele foglalkozni?

Ha azt nézzük, hogy a bölcsészet az egymás nyomában gyorsan feltűnt rendszerek után, e század eleje óta tartalmi-
 lag mily csekély előhaladást tett, holott a legtöbb tudomá-
 nyok ép ez idő alatt roppant gyorsasággal fejlődtek: Im azt
 tokintjuk, hogy napjainkban a korábbihoz képest mily cse-
 kély érdekeltég mutatkozik a philosophiai szakművek iránt;
 im látjuk, hogy még azon Németországban is hol századunk
 első negyedében az egyetemi ifjak metaphysikai kategória
 kért párbajokat vívtak, ma az egyetemükön aránylag mennyi-
 vel kevesebb hallgatója van a tisztán bölcsészeti előadásuk-
 nak; hajlandók vagyunk a föltett kérdésre nem-mel felelni.
 Volt idő, a pedig századokon át tartó, midőn a bölcsészet
 annyira egyedüli módja volta tudományos vizsgálódásnak, és
 annyira magában foglalt minden ismeret ágat, hogy a bölcsé-
 szet az összes tudomány rendszerű volt, s p. o. Aristotelesnél
 philosophia és tudomány teljesen egyjelentésű szók. Az egyes
 tudomány-ágak, alig egy pár ki vételével, mind a bölcsészet kö-
 rében születtek meg és sokáig annak egyes részeit képezték.

Ámde főleg az újabb időben az ismereteknek mind na-
 gyobb fölhalmozódásával, — a tudás körének sokoldalú ki
 terjedésével, és a vizsgálódás különféle problémáinak hatá-
 rozottabb kifejlődésével a tudomány terén is mind inkább
 szükségessé vált a munka felosztás. Ez által nem csak új tudomá-
 nyágak jöttek létre; hanem a bölcsészet rendszerének alkat-
 részeit képezett egyes tudományok a philosophia köréből ki-
 válva, nem is csupán külön önálló tudományokká, de
 egész tudomány-körökké lettek, melyek magukban ismét
 számos egyes tudomány-ágakra válnak szét. p. o. csak a ter-
 mészettudományok roppant körét és sokféle ágait tekintsük.
 — Sőt korunknak a tudományokban való bámulatos haladá-
 sát főleg azon körülménynek tulajdonítják, hogy az egyes
 tudományok fölszabadulva a mindent egyetemesítő, az em-
 beri tudás egész teljességéi egységes rendszerbe kifejtő böl-
 csészet gyámsága alól, a gondolkodó ész, minden kirámázott

rendszerbe való beleerőszakolástól megmenekülve kutat, szabadon gyűjti ismereteit, s minden további következményekre vagy az egész szeli egyezőire — való tekintet nélkül dolgozza fel a beszerzett anyagot. Innét azután könnyön származtatik a bölcsészeinek, napjainkban sokaknál divatosná vált ócsárlása. Úgyhogy még az emelkedettebb nézetűek közé számíthatók azok, kik legalább történeti jelentőségét elismerik, úgy vélekedvén, hogy a bölcsészeti szemlélődés a tudomány s általában az emberi művelődésnek kifejlődésében megtette szolgálatát akkor, midőn még összes ismereteink belefértek egy szűk rendszer keretébe, s u concret tárgyak kevéssé ismerése miatt, elvont eszmékből lokövetkeztetésekben élődött s erősödött a gondolkodás. De ma már, midőn az úgy nevezni szokott exact tudományok önállóságra, s nagykorúságra nőttek; midőn éppen a vizsgálódás megoszlása folytán jutunk naponként meglepő eredményekre, új meg új felfedezésekre: ma már a tudomány és műveltség előhaladásában, elvesztette jelentőségét az elvont metaphysikni határozományok rendszeres fejtegetésével foglalkozó philosophia.

Tagadhatlan tény, hogy a bölcsészet a tudomány haladásában jelenleg nem játszik oly vezérszerepet, mint korábban; tagadhatatlan tény, hogy még a tudósoknál is általában kevesebb érdeklődést tapasztalunk a tisztán philosophiai munkásság — mint a többi ismeret-ágak iránt. — Azonban nézetem szerint nagyor. csalódnánk, ha ezt a bölcsészeti szellem hanyatlásául, és annak a bizonyóságául tekintenénk, hogy az igazság tudományos megismeréséért ma már csakugyan nincs szükség philosophiai szemlélődésre. — hm ollonközöleg úgy látom, hogy a bölcsészetnek mint szaktudománynak háttérbe szorulását nagy részben éppen a philosophiai szellemnek nagy elterjedése és bódítása idézte elő.

A múlt század végén i a jelen század első tizedeiben, Angol-, Francia- és Némethonban kifejlett nagyszerű philosophiai rendszerek nemcsak új tudományos elméleteket alkottak, de új világnézetet fejtettek ki, mely lassanként egész társadalmunkban uralkodóvá lett; új elveket állapítottak meg, melyek a többi tudományokat is gyökeresen átalakították, és a melyek annyira átmentek a köz gondolkodásba, hogy ma már az is-

morot minden térein vezérlik az elméket kutatásaikban. Gondoljunk csak a történetírás újabbkori átalakulására. Ma már az időszerint egymásután következett eseményeknek philosophiai felfogás nélkül való egyszerű előadása, csak krónika de nem história. Es a kiválóan tapasztalati ismerőtöknek tartott természettudományokban is. épen Angliában látjuk a legnagyobb szellemek által mind jobban érvényesíteni a bölcselemi speculation. Sőt ki merem mondani, hogy alig van az ismeretnek oly ága. melyet a begyűjtött tapasztalatoknak philosophiai gondolkodással való feldolgozása ne emelne tudománnyá. — Ez értelemben mondám, hogy a philosophiát mint külön szaktudományt napjainkban főleg azért láthatjuk háttérbe szorulva, mórt a bölcseleti gondolkodás minden egyes tudomány-ágon annyira behatolt, hogy nem látják szükségesnek azt külön művelni. — Innét, kik korunk tudományos műveltségével ismerősek, nőm is tagadják a bölcseleti gondolkodásuk tudományos jogosultságai, sőt azt minden tudományban szükségesnek ismerik el; hanem (és épen azért) azt állítják, hogy a tudomány mai fejlettségén már fölösleges és gyümölcstől a philosophiát külön tudományképen művelni. — E nézetet fejezé ki a többek között Renan azon elmés hasonlatában, hogy a philosophia olyan a tudományokban. mint az ételekben a fűszer, mely minden ételben szükséges, hogy az ízletes legyen, de a tiszta fűszer magában sem táplálék, sem ízletes csemege.“ — E látszólag találó hasonlatra a philosophiával foglalkozók egyszerűen azt válaszolhatnák ugyan Renannak, miként épen azért szükséges a fűszert külön termesztetni, hogy a szakácsoknak legyen mivel készítményeiket megízésíteni, mert a kalbászban sem bonno terem a sava bors: azonban nekünk legkevésbé szabad kérdéseket tréfával elütni, vagy hasonlatokkal eltakarni. Es inig általában a bölcseleti gondolkodás ellen intézett támadásokra elég volna tán, a tudomány jelen állás pontjára rámutatni; másfelől ép azon tény ni íait, hogy ma mára philosophiai elmélkedés minden ismeretkörbe behatolt, csakugyan kérdésbe tehető: jogosult-e még a philosophiának külön tudományul művelése?

Megkísértem e keltésre lehetőleg röviden s indokolva válaszolni. —

Az ismeret bármely ágának külön tudományul kezelését nem csupán az teszi jogosulttá, hogy az ismeretek annyira felhalmozódtak, hogy mennyiségük miatt nem lehetne őket a többivel együtt kezelni: lenem főleg az, hogy a gondolkodásnak oly problémái merültek fel, melyek csak egy külön körben és külön saját mód eszközlött vizsgálódással oldhatók meg. P. o. a történet de természettudományok nem csak azért kell hogy külön tudományok legyenek, mert minden bennük foglalt ismeret, egy tudományban nóm férne el; liánom mert a gondolkodásnak mindegyikben másnemű kérdései vannak, a melyekre más és másnemű vizsgálódással lehet feleletet keresni. És a hajdan csak egy tudomány ágat képezett természettudományok körében viszont, nem csupán a természettani ismeretek mennyiségileg megszaporodása miatt válhattak külön tudományokká a géptan, és a vegytan stb; — hanem mert a természetnek mind több oldalú megismerésével oly különféle problémák merültek fel a gondolkodás előtt, melyek megoldására különmemű tudományos munkáagak váltak szükségessékké. —

Tárgyunkat illetőleg is tehát sajátképen az a kérdés: hogy a bölcsészet rendszeréből kivált, s önállókká növekedett tudományok hagytak-e a philosophia számára valamely őzéit, a miért annak léteznie kell, vagy pedig mindent magukkal hoztak, s az ő körükben is elvégezhet jük minden tudományos teendőinket“? — Az a kérdés, tudunk-e kimutatni a gondolkodásnak olyan problémáit, a melyek ismereteink biztosságának, s így a tudománynak érdekében szükség bogy megoldassanak, de a melyeket a philosophián kívül egy tudomány sem képes sa ját körében megfejteni? *Ha igen*, az által igazoltuk a philosophiának mint önálló tudománynak a jogosultságát. *Ha nem*, ágy kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a bölcsészeinek külön művelése, legfőllebb unalmas emberek egyéni gyümölestelen kedvtöltése lehet.

Lássuk tehát.

Tudjuk, bogy a tudományban semmi sem maradhat vizsgálatlanul. Hisz az egész tudomány a valóságnak átható

megvizsgálása, indokolt megértése, vagyis mint mondani szoktuk, az igazság ismerete. De éppen mivel a tudomány az igazság megismerése, nem is szabad körébe semmit sem kellő bizonyítás és indokolás nélkül fölvenni. Feltételeken nyugvó állítások, s a tényekre alapított vélemények is csak akkor válhatnak tudományos bizonyosságokká, ha azon alapok és tények, melyektől igazságuk föltételezve van, valószínűleg bizonyítottak. Kik a tudományban a tények constatirozására helyeznek legnagyobb súlyt, s kik csak azt tartják igaznak a mi tény: felejtik hogy lehetnek és vannak számtalan tények, melyek nagyon igazságtalanok; mindenen felett pedig felejtik, hogy a tények magukban sohasem képezhetik a tudomány tartalmát. — A tudomány — akár deductív, akár inductív módszerben művelve — nem a tények összegyűjtésében, hanem a természeti és szellemi világ tényei nők megvizsgálásában, H azok okainak és törvényeinek a megismerésében állhat. —

A tudomány e feladatának az egyes tudományok (a bölcsészet nélkül) már csak azért sem felelhetnek meg, mert ha a ' tudás minden egyéb kérdéseit képesek volnának is megoldani, egy nagyon lényeges problémáját még csak vizsgálódásuk tárgyává som tehetik, t. i. *magát a tudományt*.

Az egyes tudomány ágak mindegyikében az elme a természeti vagy a szellemi világ valamely tényleg létező körét, s annak egyes tényeit vizsgálva, ez által létrehoz egy új tényt, t. i. a valóság azon köréről való tudományt. A természettudományok nem kevésbbé tények, mint maguk a természeti tünemények, a történettudomány nőm kevésbbé, mint az általa tárgyalt események. — Magát az ismerőn tényét, *a tudományt*, ez egyes szaktudományok már csak annál fogva sem képesek elmélkedéseik körébe vonni, mert azt saját tárgyak vizsgákba által ők maguk hozzák létre. Az ismerés nőm működésüknek elüttök levő, s elemezheti tárgya, hanem végeredménye. —

De hogyan? míg a tudományban mindent bizonyítani, mindont igazolni kell: másfelől maga a tudomány maradhatna igazolatlanul? míg a tudományban mindennek okát, észszerűségét és törvényeit keressük; magának a tudománynak

feltételei. elvei, és törvényei megfejtetlenül maradhatnának. Fontosabb volna előttünk a külső világegyetem tőlünk, millió mértőldre levő csillagrendszerének a kutatása, mint saját belvilágunk, önszemünk legfőbb tényen ok a megismerése?

Míg a többi tudományok épen önlétöket, a tudományt, nem bírják igazolni: addig a bölcsészetnek épen e kérdés megoldása képezi első és legsajátabb föladatát. — Nem csupán Fichte nevezhető rendszere alaprészt tudománytannak, hanem minden philosophiai rendszer, mely e nevet megérdemli, lényegesen *ismeret- és tudománytan*.

E pont tüzetes fejtegetését jelen értekezésem köre nem engedvén meg, csupán azon tényt legyen szabad felemlítenem, hogy a bölcsészet történeti kifejlődésében mindig a tudás kérdésének átható bírálata és reformja nyitott meg új korszakot; és hogy az emberi tudásnak a philosophia által eszközlött s bírálati mindig azon kor összes tudományának a reformját idézték elő. Emlékezzünk a görögöknél Sokrates re és Platóra, a keresztyén polgárisodásban Verulami Bako-ra, Descartes-ra, majd Hume, Kant és Hegelre, s az utánuk keletkezett mozgalmakra.

Egy problémát tehát mir találtunk, melyet a többi tudományok a philosophia számára fenhagytak, s annyit tán megengednek, bogy a bölcsészet maradjon meg *tudomány- vagy ismerettannak*.

A tárgyak mivoltáról a minőségéről való ismereteinket ítéletekben fejezzük ki (A fal fehér, a ló emlős állat, stb). Valamely tárgyat tudományosan ismerni pedig annyi, mint azt indokolva, bizonyítva tudni. Az indokolt ítéletet következtetésnek, vagy zárlatnak hívjuk, (mivel a ló emlős állat, tehát a gerincesek közé tartozik, stb). És így a bölcsészet mint tudomány tan. először is a fogalmakról (az ítéletek fogalmakból állanak), ítéletekről és következtetésekről szálló tudomány volna, azaz, az, a mit logikának szoktunk nevezni.

Mielőtt azonban a fogalmakat, a azoknak ítéletekké és következtetésekké összekapcsolását tárgyalná, meg kell vizsgálnia azon alaptényezőket, melyek úgy a természet mint a szollem körében az összes lét világának egyetemes alaphatározmányai; következőleg a melyek a mi elménket is hatá-

rozzák már a fogalmak képezésében és mindennapi gondolkodásában. — Ezek az úgynevezett kategóriák, melyeken mivel éppen úgy természeti mint a szellemi léteinek alaphatározmányai, tán helyesebben mondhatnánk léthatározmányoknak. A valóság egyetemes és szükséges határozmányai, más szóval: *az okosság kategóriái*.

Ez utolsó elnevezésre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy e szót „okosság vagy ész“ egész általánosságban véve, vele épen úgy a gondolkodó elmében nyilvánuló, mint a tárgyakban létező okosságot akarom kifejezni. És a főlebb említőit kategóriák alatt azon szükséges határozmányokat értem, a melyek szerint kell a mi elménknek is működni, ha okosan akarunk gondolkodni: és a melyeket kell felkeresnünk a természeti tárgyakban és tüneményekben, midőn azoknak valódi ok- és okozati összefüggését, rendjét, törvényét. akarjuk feltalálni.

Tulajdonképen minden tudományban ezt az okosságot keressük föl s akarjuk megismerni, csak hogy létezésének más-más köreiben és nyilvánulásaiban. — A történész p. o. az emberi cselekményekben, és a közélet fejlődésében nyilvánuló törvényeket és okosságot nyomozza. A természetbúvár a növény-élet törvényeiben, vagy a chemiai elemek összeköttetésében létező észet kutatja. A jogtudós és államgazdász az állami s társadalmi viszonyok észszerű rendezésében valósítandó okosságot keresi, stb. — És mégis, mi az, a mit általában esznek, okosságnak nevezünk? s a mi minilen vizsgálódásaink voltaképeni tárgyát képezi? E kérdésre egyedül a philosophia felelhet, a valóság szükségképi határozmányai egész rendszerének a kifejtése s megállapítása által. —

A többi tudományok mindegyike az okosságot létezésének egyes különös köreiben vizsgálja. Természetesen vannak annak olyan határozmányai is, melyek létezésének részleges köreibre tartozván, csakis azokban érvényesek. Így p. o. lehet valami nagyon okos a művészetben, de a mi nagyon oktan volna az államéletben. — Azonban viszont vannak az észnek oly egyetemes kategóriái, melyek létezésének minden köreiben egyképen érvényesek, és a melyeket

ha kellő figyelembe nem veszünk, épen úgy oktalanságot követünk el a közélet rendezésében, mint hamis okoskodásra jutunk a természet vagy a művészet vizsgálatában. Ezek már a sajátképeni általános ész-kategóriák, melyeknek kifejtése kizárólag a philosophiának (illetőleg a metaphysika és logika névvel jelentetni szokott részének a feladata. —

Ilyen határozmányok a többek között: a mivolt, a mennyiség, a lényeg, és jelenség, a causalitass, a czélosság, a végetlenség, azután a fogalom, az ítélet, a következtetés, az elv, stb. A causalitusról ép úgy beszél a történész, mint a chemicus; lényegről, czélosságról csak úgy szól az államgazdász mint az aesthoticus, a geolog csak úgy ítél, következtet mint a jogtudós, nem mivel aestheticus, jogász vagy természetbúvár, hanem mert gondolkodó ember. De mi az a causalitas vagy a czélosság, mik ezek törvényei? mi viszonyban vannak lényeg és jelenség? mik a helyes ítélet, és következtetés kellékei? Azt séma természettudós, mint a természet búvára, sem a jogász mint a jogélet nyomozója nem vizsgálhatja. — A politicusok és történészek nem csak beszélnek elvekről, hanem fölöttük szigorúan Ítélnék: de mi az „elv“? ez sem politikai, sem történeti kérdés nem. A kiválóan exact tudománynak tartott mathesis a mennyiséggel foglalkozik; de hogy mi a mennyiség? erre a mathesis nem felelhet, ez metaphysikai kérdés. A mathematicusok noha csak úgy szórják a „végetlent“ mint a kalmár az apró pénzt; de mi a végetlen? azt nem mondhatják meg, az metaphysikai kérdés. —

Egy szóval, egész serege van azon fogalmaknak, melyek, mivel a valóság vagyis az okosság általános határozmányait fejezik ki, minden tudományban szél ti re használatnak, s melyek annyira fontosak (úgy szólva alapfogalmak), hogy bármely tudományban is azok helyes használatától függ ismereteink helyessége; de a melyeket a bölcsészetek kívül egy tudomány sem bír saját körében megfejteni, s szabatosan megállapítani.

Azt pedig csak nem fogják a philosophiának épen el-lenesei állítja, hogy ez alapfogalmakat a bölcsészet már oly

tökéletesen megállapította, hogy azok tudományos vizsgálata jövendőre szükségtelen?

Általában nagyon csalódnak, kik azt vélik, hogy a bölcsészet a többi tudományok határán túl,— tán éppen azon ponton kezdődnek, hol az emberi tapasztalás végződik; és ezért csak az exact tudás körén kívül, vagy tol ul álló fogalmakról elmélkedhetnek. Megfordítva, a philosophiának mindenek előtt az ismeret azon alapját kell felépíteni, melyről a többi tudományok kiindulnak; magát a tapasztalást, és általában az emberi tudalmat kell igazolnia.

Azonban az itt egyedül a bölcsészeti vizsgálódással megoldhatókul felmutatott problémák által a bölcsészet egész rendszerének csak első része, az Aristoteles által úgy nevezett *πρωτῆ φιλοσοφία* vagyis a mai metaphysika és logika igazolható. — És erre azt mondhatják, ám jól van, a metaphysikának és logikának meglővén más tudományok által be nem tölthető feladatai, műveltsenek külön tudományokul, de az egész bölcsészet ma már csak is ezekből állhat. Azon többi tudományok tárgyait pedig, melyek éppen a bölcsészeinek részei voltak, s onnét váltak ki önálló ismeretkörökké, továbbra csakugyan nem szükség a philosophiában is vizsgálni. Ma már fölösleges, hogy a metaphysikával egy rendszerben művelhessék a természet bölcsészeti, embertan, erkölcsstan, jog és állnmélet bölcsészet stb.

E pontra vonatkozólag, legyen szabad ez alkalommal csupán néhány megjegyzést tennem.

„Az ismeret egyes ágainak a tudomány önálló köreivé emelkedése, a tudományos bűvárlatnak az újabb időben ez által származott részlegesülése, kétségkívül nem csak örvendetes tanúsága ismereteink gazdagodásának, és a tudomány nagyszerű emelkedettségének, hanem jelentékeny tényezője cs biztosítéka, a tudományos műveltség sikeres tovább haladásának is. Ámde meggyőződésem szerint a tudományos vizsgálódásnak éppen az utóbbi időkben vett eme fordulataival van és leendő nagy szükség arra, hogy az ismeretek rendszeres bölcsészt vizsgálódással is tárgy altassanak.

Ne felejtjük, hogy a munka felosztás mint mindenütt, úgy a tudomány terén is magában szétesettségre, az erők és

nyert eredmények szétforgácsolására vezet. A sikeres továbbhaladásnak pedig ép oly lényeges feltétele, a fölosztott munka eredményeinek összefoglalt rend szorításáé.“

„A régibb kor tudományosságának egyik nagy hiánya volt, hogy a tudás egyes oldalait, s általában a részleteket nem bírta kifejteni; hanem csak egyetemes elvek, általános tételek elvont megállapítására törekedett. Ma ellenben, a részletek buvárlásában, az ismeret minden egyes ágainak kiaknázásában áll a tudományos mozgalmak fő iránya. Valóság-gal a mykroskopiai vizsgálódás jellemzi általában napjaink tudományos törekvéseit.“

Ámde éppen az emberi tudásnak okkép nyert, és naponként szaporodó sokoldalúsága és sokfélesége teszi mind szűkésebbé a tudatom egészteljességének, a részletek benső egybefüggésének bölcsészeti rendszeres felfogását. — A tudomány egyes körei bármily különfélekül tűnjenek is föl, de egyfelől ugyanazon gondolkozó szellem terményei, s másfelől a lényegében ugyanazon okosságnak különböző nyilvánulásaiban való megismerései. Ez oka, hogy az egyes tudományok egymás iránt nem lehetnek közönyösök, hanem a tudásnak egy bizonyos körben való előmenetele okvetlenül hat a tudomány egyéb ágainak a kifejlődésére is; innét van hogy minden egyes tudomány csak a többivel való benső egyezetében, s az összes tudományuk rendszerében egészül ki, és nyeri sajátlagos jelentőségét.

Röviden szólva: az emberi vizsgálódás tárgyának ropant sokoldalúsága, s létezési köreinek gazdag külön féleségei miatt, lehetetlen volna ismereteinket egy tudomány-rendszerben kifejteni, s azok részleteit csupán általános olvokból lekövetkeztetni; szükséges tehát hogy sok egyes önálló tudományágak keletkezzenek, s minél több részletes kutatásokkal törekedjünk a valóság világát megismerni. De viszont másfelől mind a gondolkodó szellem egységénél, mind lőlog annál fogva, hogy n tudományban megismerni óhajtott okosság világa lényegében egy, és annak minden különféle körei bensőleg egybefüggő rendezett egészet képeznek, — igenis szükséges a róla való ismereteinket a tudalomnak oly egysé-

ges rendszerében is kifejtteni, mint a hogy ezt a bölcsészeinek kell eszközölni.

Igen, hanem ez esetben a bölcsészet a többi tudományoknak csupán egyszerű encyclopaediája. nem pedig tőlük tartalmilag különböző önálló tudomány.

De igen.

A philosophia az által, hogy a többi tudományok eredményeit is feldolgozva, a valóság rendszerének megfelelő ismeret-rend szerint igyekezik előállítani, s ekként az egyes ismeret-köreiket egymásból fejt ki: ez által, nem csupán a különböző tudományágakat állítja össze, hanem egy út ml itt is oly problémák megoldásával foglalkozik, melyeket maguk azon egyes tudományok alig érinthetnek.

Főlebb azt iparkodtam kimutatni, hogy a bölcsészet hivatása, a többi tudományok helyett magát a tudományt tudományosan megállapítani. Most azt vagyok kénytelen kimondani, hogy a bölcsészeinek kell a gondolkodás előtt igazolni magukat azon létezési köröket, illetőleg ismeret-tárgyakat is, melyeket a többi tudományok mint készen találtak vizsgálnak. P. o. a történész készen talált történeti eseményeket, s egyes nemzeteknek, vagy az egész emberiségnek azokon át való kifejlődését vizsgálja. De miért szükséges, hogy az emberiség ne egyszerre érjen célta, hanem ezrodévek küzdelmein át, az események lassú folyásában tökéletesedve közeledjék feladatához? másszóval, miért okszerű hogy van történet? E kérdésre nem a történet mint külön szaktudomány, hanem a történet bölcsészei, mint a plinlosopliia rendszerének az embertan és ethika mellett álló része, felelhet, kimutatván a történeti kifejlődés szükségét az ember fogalmából s az emberi intézmények természetéből. A jogtudós a jog- és államéletet tárgyalja. De miért észszerű, és így miért szükséges az emberek cselekvéseit megállapított jogviszonyok által rendezni, miért kell az emberi társadalomnak államokká szerveződnie? A jog- és államélet miként igazolható a gondolkodás előtt? E kérdésekre nem a positiv jog tudósa, hanem a jog bölcselő adhat választ; és az is csak annál fogva felelhet, mert a jogosságot és az államot nem elszigetelten, hanem az erkölcsi világ többi köreivel s az egyéni emberrel való összefüggésükben vizsgálja, és így tovább.

A theologai tárgyalja valamely létező vallás eszméit, előadja, hogy azon vallás hívei mind viszonyban érzik és tudják magukat Istenhez. De mennyiben mutatható ki a gondolkodás előtt az Isten eszmének realitása? miért szükséges az embernek Istennel azon viszonyban élni, a melyet vallásnak nevezünk? és így miért okos, hogy az embernek vallása legyen? E kérdések a pozitív teológia embere előtt ágy szólva fel is merülhetnek. E kérdésekre a természeti és szellemi világegyetem filozófiai átvizsgálása adhat választ.

E tünemények oka egyszerűen abban rejlik, hogy a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló természeti és szellemi világ minden egyes körei oly összefüggő egészet képeznek, hogy mindegyik külön kör létezésének okát és szükségét csak a többivel való egybefüggésének és azokból következésének a belátása által ismerhetjük meg. Ide járul a filozóphiának még két sajátlagossága, mely szinte szükségessé teszi, hogy az ismeret minden ágait legalább főbb elveikben magába foglalja. E sajátlagosság abból áll, hogy minden bölcsészeti rendszer 1-ször kora világnézetének tudományos kifejezése, és 2-or az ember önismerete akar lenni. —

Gyakran halljuk mondani, hogy minden kornak megvan uralkodó világnézlete. Ez tulajdonképen azt teszi, hogy minden kornak vannak bizonyos alapelvei, melyek úgy a gyakorlati életben, mint az elmélet terén, a vallásos érületben, a művészetben, és a tudományban, szóval a szellemi élet minden köreiben érvényesítik magukat: melyek az emberek cselekvését és gondolkodását irányozzák; és a melyek ezeknél fogva a kor összes műveltségének határozott jellemet adnak. Minden egyes filozófia (az összes természeti és szellemi életnek főbb elveiben való elfogása akarván lenni) egy világnézetet fejt ki a tudomány egész rendszerévé. Innét mondhatjuk, hogy minden sikerült bölcsészeti rendszer, a korabeli összes műveltség irányadó eszméinek és alapelveinek tudományos megismerése; a mi pedig csak az által lehet, ha nem szorítkozik csupán metaphysikai és logikai alapfogalmak megállapítására, hanem a természeti és szellemi élettől is vizsgálódása tárgyává teszi.

Mind e felsorolt okokból folyik a bölcsészetnek azon másik saját lakossága, t. i. hogy az, *az ember tudományos ön-ismerete*. *) „Önismerete nem csak az egyénnek, hanem a nagy embernek az emberiségnek. És pedig nem egyedül az által, mert minden erkölcsi intézményeket s műveltségi viszonykai elmélkedése körébe von; mert tüzetesen a tudást, az akaratot, szóval az embert, minden szellemi tevékenységével teszi kutatása tárgyává; hanem még a mennyiben a természeti világot vizsgálja is. A természetbűvár észlelheti a növény életjelenségeit, vagy a villámosság tünetényeit. A nélkül, hogy a miatt a növényeken és a villámosságon kívül egyébre is kellene gondolnia. De a philosoph nem vizsgálhatja át a természet országát a nélkül, hogy a szellem és természet közötti viszony fölött is ne elmélkedjék. E problémának minél tisztább megoldásával egyenlő mérvben jutunk el az emberi szellem mind világosabb megismerésére.

Egyébiránt világismert és önismeret nem csak össze függésben vannak, hanem egyenesen egymásból folynak.

Minél jobban megértjük a világot, melyben élünk, minél inkább tudjuk törvényeit és rendjét: annál jobban tisztában vagyunk saját helyzetünkkel, feladatunkkal és teendőinkkel. A természet ismeretének az új korban történt roppant haladása és változása mily óriás mérvben változtatta meg az emberi törekvéseket, a társadalmi munkásságot; sőt mily ide-mító befolyást gyakorolt még a vallásos öntudatra is! „A természet törvényeinek s működő erőinek ismerete szabaddá tesz, mert függetlenít hatalmuk alól, és úrrá tesz a dolgok fölött“, mondja Verulam Bakó.

Azonban megfordítva is áll. Sőt tulajdonképen a világismeret csak visszahatólag bírja fejleszteni az önismeretet, mert voltaképen az ember világtudata lényegesen öntudatában gyökeredzik, onnét nő ki. A természeti világ ismereté-

* E pontra vonatkozó nézeteim most is ugyanazok lóvén, melyeket ez év folytán megjelent „Bölcsészeti-történetem“ I. füzetének a bevezetésében előadtam, azért nem véltem plágiumot elkövetni. ha egyszerűen Annak 20-27 lapjairól veszem át e sorokat. — Különben is nevezett művem bevezetésében e tárgy több oldalról van fejtegetve.

nek korunkbeli átalakulása és óriás haladása, csupán az emberi szellem önmagáról való tudatának azon pontra fejlettségével lett lehető és szükséges, melyre az az újabb időben emelkedett. Kik minden, egyedül a tapasztalásnak akarnak köszönni, magyarázzák ki, mi az oka annak, hogy báróieitől fogva ott álltak az ember szemei előtt ugyanazon tárgyak, a melyeket nem észlel, s bár évezredek óta tapasztalta ugyanazon tüneményeket: mégis ezred évek alatt nem tehetett ismereteiben oly haladást, nyomozásaiban nem juthatott oly gyümölcsöző eredményekre, mint korunkban egy pár század avagy egykét évtized alatt? A keleti perzsának, akár az aestheticus görögnek, avagy csak a hatodik század vallásos öntudatában élt keresztyénnek is. lehetetlen lett volna egy Newton felfedezéseire jönni, s végre az ember gondolkodásának az emberi öntudatnak kellett gyökeresen megváltoznia.

Meg kell itt jegyezni, hogy az a világ, a miről világismeretünkben beszélhetünk, nem szellemünktől függetlenül létezik, hanem csupán elménkben, saját tudatunkban élővilág. A világ megismerésének nélkülözhetlen feltétele, hogy legyen egy eredeti, önálló ismerő szellem, a ki a világot magának obiiálja, vizsgálódása tárgyává teszi, s a megismerés folytán magába felöleli. A megismert világ tehát nem más, mint saját szellemi munkásságunk által tudatunkban előállított és színezett világ, az a világ, melyben saját elménk is visszatükröződik. Ezért monda egy philosoph, hogy minden hamis világnézet öncsalás, és minden helyes világnézet önismeret. Ez oka, hogy a tudott világ a mi egész benső világunknak egy részét képezi; s innét mondhatjuk, hogy az önismeret, az emberi szellem belvilágának a megismerése a leggazdagabb, mert a világismeretet is magába öleli.

Önismeret és világismeret e legbensőbb összefüggése és kölcsönös egymásra hatása, mely ebben tárgyuk rokonságán alapul. A világismeret tárgya a rajtunk kívüli világ, az öntudat tárgya saját énünk, s itt tágabb értelemben az emberi szellem Ámde az elmélkedésünk tárgyául szolgáló világ nem lehel a mi gondolkodó elménk világától merőben idegen, valami egyáltalán más; mórt akkor sohasem volnánk képesek megérteni. Kottásom bírnánk felfogni. Megérteni csak azt tud-

jük, a mit értelmünkkel össze bírunk egyeztetni, vagy is helyesebben szólva, a minék eszünkkel való egyeztetét belátjuk. A világot egyedül azon föltét alatt vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó okosságunkkal analógon okosság rendszerét találjuk fel.*) A bölcsészetenben a gondolkodó elme ez okosság világának akar teljes tudatára jöni, azért hogy önmagát megértse. A világegyetemet is azért vizsgálja, hogy benne az embert megismerje. Ezt látjuk nem csupán — mint Fischer K. mondja **) — azon philosophiákban, melyek az önismorotet előre kitézett problémájukul vallják, és a melyek fordulatpontokat képeznek a bölcsészet kifejlődésében; hanoin kivétel nélkül minden rendszerben, Augustinus then-téglájában úgy, miként Spinoza naturalismusában.

Vizsgálódásom kezdetén azt mondtam, hogy „vájjon a tudomány jelen állásán jogosult-e még a bölcsészeinek kitölon tudományul művelése?“ ez attól függ, ha tudunk-e ki mutatni a tudományos gondolkodásnak oly megfejtendő problémáit, melyeket egyedül az önálló philosophiai vizsgálódás képes megoldani? A kérdés fölött elmélkedve, mint tanulmányom előadott eredményes tanúsítja, azon meggyőződésre jöttem, hogy igenis egyedül a bölcsészeti vizsgálódás körébe tartozható számos oly fogalmaink s illetőleg kérdéseink vannak, melyeknek megállapítása, és illetőleg megfejtése nélkül összes tudományos ismereteink alapjukban indokolatlanok, részleteikben hézagosak volnának.

Ezzel a bölcsészeinek mint önálló tudománynak a jogosultsága igazolva volna

Mennyiben voltam képes elmélkedésemmel tiszteli hallgatóimat is meggyőzni felőle? nem tudom. E tekintetben czé-

*) Szinte ez alapon lehető saját gondolatainkat a külvalóságban is érvényesíteni.

**) Gesell. I. neuern Phil. 2-ik kiad. 1. köt. 12. l. E bármily erősen hangsúlyozza is, hogy a philosophia nem lehet és nem akar lenni egyéb mint emberi önismeret, mégis azt mondja, hogy ez minden rendszernek alaphemája, ha nem egyenként, de összefüggésökben vesszük őket. Különösen az által, hogy a fordulóponokul szolgáló azon rendszerek, melyek az önismeretet tüzték ki problémájukul uralkodnak az utánuk és belőlük következett rendszereken is.

lomat értem, ha tanulmányom közlésével sikerült a nálamnál illetékesebb elmék figyelmét felkelteni e kérdés iránt. — Magamnak pedig azon meggyőződést szereztem, hogy a tudomány érdekében cselekszem, ha továbbra is a bölcsészet szolgálatára szentelendem magamat; és hogy ha minden igyekezetem mellett is munkásságom eredménytelen lenne tudományosságunkra nézve, annak oka nem a választott munkatér terméketlensége, hanem a munkás gyengesége leend.